

ОСОБЛИВОСТІ СИНОНІМІЇ СКЛАДЕНИХ НАЗВ ІЗ СЕМОЮ 'ВОДА'

© Теглівець Ю., 2008

Статтю присвячено дослідженню синонімії в українській науково-технічній термінології на прикладі складених назв із семою 'вода'.

The article is devoted to the study of synonymy in the scientific-technical terminology on the example of the terms-word combinations with the seme 'water'.

Системний підхід до термінології вимагає виокремлення всіх одиниць, що утворюють систему, і відношень між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень. **Актуальність** дослідження зумовлена тим, що в сучасному термінознавстві дискусійним залишається питання щодо парадигматичних відношень у термінології, зокрема – синонімії. Проблему синонімії в термінології порушували як українські дослідники (А. Д'яков, З. Куньч, М. Мартинюк, Б. Михайлишин, Т. Панько, С. Худолєєва та ін.), так і зарубіжні (Н. Васильєва, М. Глушко, В. Даниленко, Д. Лотте, В. Молодець, В. Подольська, О. Суперанська та ін.), які вважають, що термінам притаманні ті самі ознаки, що й іншим лексичним одиницям, зокрема синонімія, гіперо-гіпонімія, антонімія, полісемія, омонімія. Основна причина цього полягає в тому, що «одиниці спеціальної лексики замість цілісності слова з його фонетичними, лексико-семантичними, граматичними характеристиками мають план вираження і план змісту» [8, с. 40–41]. Отже, **мета** статті – виявити специфіку синонімії серед складених назв із семою 'вода'.

Синоніми в термінології – це «знаки, максимально наближені один до одного внаслідок схожості пов'язаних із ними понять і спільності речей, які вони називають. Абсолютних синонімів практично немає» [8, с. 49]. Небезпеку існування абсолютних синонімів у термінології Д. Лотте [3, с. 22] вбачає в тому, що в один із термінів поступово вкладається поняття ширше або вужче, наслідком чого є перетворення абсолютних синонімів у відносні.

Науковці вважають, що визначальним у термінології, як і в загальнонавчальній лексиці, є семантичний критерій виділення синонімів, тобто члени синонімічного ряду, як лексичні одиниці зі схожим значенням, відрізняються одним – двома елементарними смислами – семами. Це означає, що синоніми можуть виражати семантичні відтінки, давати оцінку характеризованому об'єктові, уточнювати висловлювану думку, сприяти стилістичній виразності, наголошувати на певному факті й навіть пояснювати незрозуміле слово. Тому, як і для лексичних одиниць, одним із сучасних методів вивчення синонімів у сфері термінології є метод *компонентного аналізу*, який ставить вивчення лексичної варіантності на об'єктивний ґрунт, надаючи «критерії визначення ступеня близькості та відстані між синонімами» [2, с. 47–48; 5, с. 54].

Синонімія складених назв із семою 'вода' виникає на рівні семи, спільної для взаємозамінних компонентів, адже зближення значень синонімів не означає їхню семантичну тотожність, оскільки своїми відтінками вони характеризують предмет чи явище з різних боків. Наприклад, одне із значень слова *освітлений* ← *освітлити* – «вилучаючи сторонні домішки, робити світлим, прозорим» [8, т. 5, с. 755–756], слова *очищений* ← *очищати* – «звільняти від бруду, сміття і т. ін., робити чистим» [8, т. 5, с. 832]. Отже, взаємозамінність компонентів у складених назвах *вода*

освітлена / вода очищена пояснюється спільною для значення компонентів семою **‘звільнення від сторонніх домішків’**. У термінах *вживання води / використання води* взаємозамінність компонентів *вживання* ← *уживати* («використовувати або застосовувати з якоюсь метою» [8, т. 10, с. 401]) та *використання* ← *використовувати* («застосовувати, вживати що-небудь з користю» [8, т. 1, с. 412]) пояснюється спільною для значення обох компонентів семою **‘використання з певною метою’**. Взаємозамінність компонентів складених назв *вода полоскальна / вода промивна* зумовлена семою **‘очищення’**, властивою значенню слів *полоскальний* ← *полоскати* – «злегка обмивати щось не дуже забруднене, облити з усіх боків чистою водою» [8, т. 8, с. 96] та *промивний* ← *промивати* – «очищати від бруду за допомогою води або іншої рідини» [8, т. 8, с. 227].

Синоніми складених назв із семою **‘вода’** поділено на основі спільної семи на такі лексико-семантичні групи:

– **‘зовнішня характеристика’**: *обрис підземного стікання води, лінійний обрис [профіль] течії*;

– **‘характер руху’**: *море бурхливе, море наступальне; течія неперервна, течія суцільна*;

– **‘глибина’**: *вода глибинна, вода донна*;

– **‘спосіб використання’**: *вода кристалізаційна* («вода, що входить до складу кристалів і недоступна для рослин» [10, с. 44]), *вода недоступна* («частина ґрунтової води, яка не може бути використана рослинами» [10, с. 44]);

– **‘характер витрат’**: *витрата води продуктивна, витрати води незворотні, витрати води побутові*;

– **‘хімічна характеристика’**: *вода деаерована, вода дегазована*;

– **‘якість води’**: *вода брудна, вода використана* («вода після полоскання; помий» [4, с. 63]), *води стічні* («забруднені води, які виділяються через каналізаційну мережу» [8, т. 9, с. 717]), *вода заражена [забруднена], вода використана* («вода після полоскання; помий» [4, с. 63]);

– **‘фізична характеристика’**: *вода тала, вода рідинна*.

У складених назвах із семою **‘вода’** синонімія виявляється на рівні атрибутивних компонентів, серед яких переважають різнокореневі синоніми: *забруднена – заражена* (*вода забруднена, вода заражена*), *неперервна – суцільна* (*течія неперервна, течія суцільна*), *тала – рідинна* (*вода тала, вода рідинна*), *донна – глибинна* (*лід донний, лід глибинний*). Кожен із взаємозамінних компонентів складеної назви має власний набір диференційних сем. Наприклад, у значенні компонента *забруднений* ← *забруднювати* («робити, кого-, що-небудь брудним» [1, с. 283]) складеного терміна *вода забруднена* є семи **‘бруд’**, **‘процес’**. У значенні компонента *заражений* ← *заражати* – «передавати заразу комусь, чомусь; // насичувати повітря, воду і т. ін. чим-небудь шкідливим для здоров’я» [8, т. 3, с. 286] складеної назви *вода заражена* є семи **‘бруд’**, **‘функція’**, **‘негативний вплив на кого- чи що-небудь’**. У терміні *вода тала* слово *талий* вказує на процес, наслідком чого є видозміна стану води – льоду у рідину – «який трохи розтанув під впливом тепла; не мерзлий; // такий, який буває під час танення снігу, льоду» [1, с. 1229], тобто має диференційні семи **‘температура’**, **‘процес’**, **‘стан води’**. У складеній назві *вода рідинна* слово *рідинний* ← *рідина* містить сему **‘стан речовини’**. Слово *донний* як компонент терміна *лід донний* має значення «який водиться, перебуває, міститься або розташований на дні» [1, с. 238], тобто містить семи **‘глибина’**, **‘місце розташування’**. У значенні слова *глибинний* ← *глибина* («відстань від поверхні до дна чи якоїсь точки у напрямку до низу» [8, т. 2, с. 81]), яке є компонентом складеної назви *лід глибинний*, є семи **‘глибина’**, **‘місце розташування’**. У значенні слова *запашний* («який має сильний, приємний запах; ароматний, пахучий; // сповнений пахощів» [1, с. 317]), яке є компонентом терміна *запашні води*, є семи **‘запах’**, **‘насиченість’**. Значенню лексеми *ароматний* («який виділяє аромат; запашний; // насичений ароматом» [1, с. 24]), яка є компонентом складеної назви *води ароматні*, властиві семи диференційні **‘запах’**, **‘насиченість’**, **‘процес’**.

Отже, вважаємо, що синонімія компонентів складених назв із семою *'вода'* виникає на основі спільної для значення цих компонентів семи й відповідно відображається у дефініції.

Виявлені атрибутивні компоненти є різними за походженням – на рівні слів загальноновживаної та термінологічної лексики – (*вода недоступна* – *вода кристалізаційна*, *вода дегазована* – *вода деаерована*, *вода мінералізована* – *вода придатна*, *вода жорстка* – *вода демінералізована*), хоча не завжди такі компоненти є тотожними, тому не варто вважати такі синоніми дублетами. Слово *кристалізаційна* як компонент терміна *вода кристалізаційна* пов'язане з процесом кристалізації – «кристалізаційна вода: вода, що входить до складу кристалів і недоступна для рослин» [6, с. 44], тобто має семи *'функція'*, *'хімічна характеристика'*, *'недоступність'*. У складеній назві *вода недоступна* значення компонента *недоступна* («до якого немає доступу, не можна добратися» [1, с. 600]) має сему *'недоступність'*. Слово *мінералізована* як компонент терміна *вода мінералізована* означає «збагачена мінеральними речовинами», тому придатна для рослин, а отже, має семи *'хімічна характеристика'*, *'функція'*. У складеній назві *вода придатна* значення слова *придатна* ← *придатний* («який можна використовувати, вживати; який відповідає певним нормам; корисний, потрібний» [8, т. 3, с. 692]) має сему *'функція'*.

Якщо у загальноновживаній лексиці слова, що є синонімами, здатні утворювати синонімічні гнізда, то особливістю складених назв із семою *'вода'* є те, що синонімами є їхні компоненти, які утворюють синонімічні пари, зрідка синонімічні ряди. Спорадичним явищем є: 1) пари складених назв, коли компоненти однієї пари є словами загальноновживаної лексики, іншої – термінами іншомовного походження (*водотеча вагітних* – *гідрорея амніональна* – «тривале виділення навколоплідних вод через високий розрив плодового міхура під час вагітності» [11, т. 1, с. 246]; 2) синонімія багатокомпонентної структури та однослівного терміна (*водянка суглоба* – *гідроартроз* – «скупчення серозної рідини в порожнині суглоба без ознак запалення» [11, т. 1, с. 247]), *водянка труби матки* – *гідросальпінкс* («накопичення рідини в порожнині матки при злипанні її черевного кінця» [11, т. 1, с. 247]) тощо.

Отже, на основі проведеного аналізу можна зробити **висновок**: наявність синонімії у складених назвах із семою *'вода'* свідчить про те, що науково-технічна термінологія формується й розвивається за законами загальнонаціональної мови.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с. 2. Гак В. Г., Лейчик В. М. Субституція термінів в синтагматическом аспекте // Терминология и культура речи: Сб. науч. тр. – М., 1981. – С. 47–52. 3. Лотте Д. С. Как работать над терминологией. Основы и методы. – М.: Наука, 1968. – 74 с. 4. Мелиорация: Энциклопедический справочник. – Минск: Белорусская советская энциклопедия, 1984. – 567 с. 5. Михайлова Т. Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія: «Проблеми української термінології». – № 503. – Львів, 2004. – С. 53 – 57. 6. Російсько-український тлумачний теплоенергетичний словник / За ред. Й. Мисака, М. Крука. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2001. – 412 с. 7. Словник іншомовних слів / за ред. О. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. 8. Словник української мови: В 11-ти тт. – К.: Наук. думка, 1970–1980. 9. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 243 с. – Библиогр.: С. 235–244. 10. Тлумачний словник із загального землеробства / За ред. В. П. Гудзя. – К.: Аграрна наука, 2004. – 224 с. 11. Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник / за ред. чл.-кор. АМН України М. Павловського, докт. фарм. наук, проф. Л. Петрух, канд. мед. наук І. Головка. У 2 тт. – Львів, 1995.